

ŠTÚDIE / STUDIES

SOCIÁLNA MARGINALIZÁCIA V DOBE KAMENNEJ? K POČIATKOM SOCIÁLNYCH NEROVNOSTÍ A MOŽNOSTIAM ICH IDENTIFIKÁCIE

Jana Mellnerová Šuteková*

**Katedra archeológie, Filozofická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave, Gondova 2, 811 02, Bratislava, jana.mellnerova@uniba.sk*

Abstract: Social marginalisation in the Stone Age? On the origin of Social Inequalities and the Possibilities of Their Identification. The study is a theoretical paper focused on social differences and inequalities in Europe's Early Prehistory in societies of hunters-gatherers and earliest farmers. According to current knowledge, hunters-gatherers were more egalitarian with mechanisms that eliminate differences. The presence of social inequalities and differences in relation to kin (inheritance), the value of ownership associated with the quality of life at the time of neolithisation were identified at the latest. The aim of the paper is to outline the theoretical basis of research in terms of cultural anthropology and social behavior of the human population, which should lead to the correct identification of marginalized members of society.

Keywords: social rank, Early Prehistory, social inequality, social marginalization, settlements, burials

Abstrakt: Štúdia je teoretickou prácou venujúcou sa počiatkom sociálnych rozdielov a nerovností v európskom staršom praveku v populáciách s ekonomikou lovcov a zberačov a najstarších poľnohospodárov. Na základe súčasných poznatkov sa lovecko-zberačské komunity javia viac rovnostárske s existujúcimi mechanizmami eliminujúcimi vzájomné rozdiely. Prítomnosť sociálnych nerovností a rozdielov v súvislosti s rodovou príslušnosťou (dedičstvo), hodnotou majetku spojenou i s kvalitou života je identifikovaná najneskôr v čase neolitizácie. Zámerom je načrtnúť teoretické východiská výskumu z pohľadu kultúrnej antropológie a sociálneho správania sa ľudskej populácie, ktoré by mali viesť k správnej identifikácii marginalizovaných členov spoločnosti.

Kľúčové slová: spoločenské rozvrstvenie, starší pravek, sociálna nerovnosť, sociálna marginalizácia, sídliská, pohreby

<https://doi.org/10.46283/musarch.2020.1.01>

1. Úvod

Štúdiu podnietila v súčasnosti prebiehajúca diskusia o sociálnych nerovnostiach v pravekom a historickom období, ich prejavoch v archeologických prameňoch a existencii marginalizovaných skupín v minulosti. Interpretácia sociálnych vzťahov a pravidiel v živote pravekých populácií presahuje analýzu archeologického trojrozmerného prameňa. Štúdium problematiky vychádza z kognitívnej archeológie, ktorá skúma myslenie minulých ľudských populácií a taktiež z kultúrnej a behaviorálnej antropológie zaoberajúcej sa výskumom človeka a jeho správania sa od počiatkov

Ľudského druhu. Ako je známe, v teoretickej vedeckej literatúre sa archeológia stala súčasťou, resp. samotnou (kultúrnou) antropológiou v 60. rokoch 20. storočia od čias formovania procesuálnej archeológie (Binford 1962, k tomu najnovšie Krekovič 2018, 8n).

Identifikovanie sociálne marginalizovaných skupín alebo osôb úzko súvisí s výskumom sociálneho statusu, sociálnych rozdielov a hierarchie v minulých populáciách vôbec a s identifikovaním ich formovania v časovom i priestorovom (kultúrno-geografickom) rozmere.

Marginalizácia je sociálne vylúčenie jedinca alebo skupiny osôb z pôvodnej sociálnej skupiny, alebo naopak neprijatie do novej society. K základným otázkam archeologického, či kultúrno-antropologického výskumu patrí, v ktorom období ľudských dejín evidujeme počiatky tohto správania sa, aké sú formy a spôsoby sociálneho vylúčenia v pravekej komunite, a ktoré kategórie archeologického prameňa indikujú sociálny status (vo všeobecnosti). Téma je stále veľmi aktuálna a snahou autorky je ponúknuť pohľad do výskumu tejto problematiky, ktorá v našej vedeckej spisbe patrí ešte stále k marginalizovaným.

Súčasní európski a svetoví autori nadväzujú predovšetkým na práce kultúrnych antropológov a post-procesualistov 2. polovice 20. storočia. V tom období sa do popredia, prevažne v americkom vedeckom prostredí, dostala aj ľudská behaviorálna ekológia, ktorá skúma adaptívne schopnosti ľudí, ekonomické stratégie a vplyv socioenvironmentálnych faktorov na ich správanie (podľa Pišúth 2019, 14nn). Popri teoretickom výskume správania sa minulých ľudských populácií (vrátane paleopsychológie) získava vážne postavenie komplexný výskum archeologického prameňa, nálezového kontextu a vzájomné relácie všetkých dostupných dát (artefakty, ekofakty, proxy dáta a i.). Je dôležité podotknúť, že praveká archeológia sa ako veda čoraz zreteľnejšie dištancuje od využívania etnografických paralel s nedávnymi populáciami žijúcimi v 19. a 20. storočí v „okrajových“ častiach sveta, hoc v mnohých situáciách je aplikovanie týchto pozorovaní, pochádzajúcich pre pravek z časovo i priestorovo vzdialených oblastí nápomocné (Renfrew 2009, 174n) a podľa môjho názoru aj prijateľné (napr. genderová archeológia).

2. Predmet štúdia a teoretické východiská

Štúdia je teoretickou prácou venujúcou sa počiatkom sociálnych nerovností v európskom staršom praveku, v dobe kamennej, v populáciách s ekonomikou lovcov a zberačov a najstarších poľnohospodárov. Zámerom je načrtnúť teoretické východiská výskumu, aktuálne okruhy názorov a hypotézy. Pomocou vybraných príkladov poukazuje na výsledky vedeckých výskumov, ktoré ponúkajú interpretácie vzájomných sociálnych vzťahov v komunitách staršieho praveku a diskutuje o možnostiach identifikácie marginalizovaných členov spoločnosti. Cieľom nie je hĺbková analýza témy či súboru dát ale poukázanie na súčasnú situáciu v sledovanej problematike prevažne v stredoeurópskom a taktiež v slovenskom bádateľskom prostredí.

Nevýhodnou platformou vedeckej archeológie v krajinách tzv. východného bloku bola marxistická ideológia, ktorá aj do tejto témy premietala navonok prijímanú interpretáciu egalitárskej, t. j. rovnostárskej spoločnosti v praveku, kedy sa moc nemala kumulovať v rukách jednotlivcov. Moderný kultúrno-antropologický výskum v ostatných krajinách už v 60. rokoch 20. storočia však naznačoval iné, pre ľudstvo prirodzené spôsoby sociálneho správania sa, ktoré zrejme skoro viedli k marginalizácii osôb aj v pravekých societách.

Dôležitou súčasťou výskumu a diskusie sú definície základných kategórií a termínov spojených so spoločenským postavením (angl. social status), spoločenským rozvrstvením (angl. social rank, pozri Krekovič 2005, 9) a spoločenskou rolou (angl. social role) jednotlivcov či skupín v minulých spoločnostiach, ktorých definícia nie je medzi vedeckou verejnosťou (okrem sociálnych vied) jednotne chápaná a používaná. Základným kategóriám sa stručne venujem v nasledujúcich riadkoch, pričom používam vysvetlenia syntetizované z charakteristík viacerých autorov. Detailnejšia diskusia o nich prekračuje zámer príspevku, hoc pre riešenie problematiky sociálnej štruktúry pravekých populácií je kritika obsahu pojmov podstatná.

Spôsob a podmienky formovania spoločenskej hierarchie v ľudskej populácii patrí k zásadným otázkam behaviorálnych a biologických vied. Vylúčenie osoby alebo skupiny na okraj spoločnosti (marginalizácia) alebo dokonca mimo spoločnosť (exklúzia) predstavovalo v ľudskej spoločnosti mechanizmus sociálnej kontroly, vymedzovalo

miesto človeka v spoločnosti. Za sociálne vylúčených sú považovaní tí, ktorí nemôžu participovať na normálnych aktivitách society (podľa Mareš 2008, 287n). Dôvodmi k vylúčeniu alebo zmene statusu môžu byť prirodzené rozdiely ako vek, pohlavie alebo zdravotný stav, príčina smrti a i. alebo (čiastočne) sociálne, napr. príslušnosť k rodu, rodine, strata majetku, úmrtie manžela a i. Niektoré patria v archeologickom prameni k dobre detekovateľným vonkajším znakom, no existuje rozsiahly súbor situácií, ktoré nezanechávajú v nálezovom kontexte žiadnu stopu. Základnou kategóriou v medziľudských vzťahoch je sociálna rola určujúca vzťah, resp. úlohu osôb v komunite, ktorá nadväzuje na nebiologickú a mennú kategóriu genderu (sociálny rod, pohlavie, viac Remišová Věšínová 2017). Spoločenské miesto jednotlivca nazývame aj sociálnou identitou, ktorá je určená na základe veku, prípadne príbuzenských vzťahov (podľa Krvátina 2004, 389). L. Binford hovoril o sociálnej persóne, ktorú vytvára súhrn sociálnych identít (podľa Křekovič 2005, 10). V archeologickej literatúre patrí k nosným koncept prestíže (angl. prestige), ktorý sa často nesprávne spája s konceptom spoločenského postavenia (angl. social status). Status alebo postavenie určuje miesto jednotlivca v spoločnosti. Podľa Zs. Siklósi (2004, 7) môže v reálnom živote každý zastávať niekoľko spoločenských statusov, napr. muž, otec, bojovník. Ide o danú, spoločensky determinovanú kategóriu a príležitosť na jej zmenu je určená normami spoločnosti, ktorá taktiež priradzuje hodnotu jednotlivým statusom. Je taktiež nezávislá od schopností a činov jednotlivca, ktorý ju sám od seba nemôže zmeniť. Častou skloňovanou kategóriou a atribútom je prestíž, čo dodáva osobe rešpekt a úctu v societe a jej získanie závisí od konkrétnych činností a vlastností osoby, teda ju môže získať i stratiť. Dôležitú úlohu tu zohráva okrem fyzických prejavov jednotlivca aj komunikácia vo forme symbolov, ktoré môžu zosobňovať prestížne artefakty (angl. prestige goods). Dôležitú kategóriu predstavuje aj dominancia (angl. dominance), vlastnosť vyplývajúca zo sily, ale i negatívnej hrozby a zastrasovania. Osoby, ktoré využívajú dominanciu sa môžu jednoduchšie obohatiť aj hodnotou prestíže, ktorá vyplýva z ocenených zručností a schopností. Hierarchia založená na dominancii je menej stabilná a pre ľudí vzbudzuje z pohľadu prosperovania a výhod trvalejší rešpekt práve kategória prestíže, čo je viditeľné už v komunitách lovcov a zberačov (viac Cheng 2020, 238).

3. Egalitárna spoločnosť doby kamennej

Sociokultúrna evolúcia ľudskej populácie viedla k formovaniu sociálnych vzťahov a identity. Kedy sa formujú sociálne rozdiely v pravekej spoločnosti, aké situácie a zmeny môžu viesť k vyčleneniu osôb z komunity? Podľa K. M. Amesa (2009, 487), amerického antropológa, medzi ľuďmi vždy existovali prirodzené rozdiely (angl. differences), ako napr. inteligencia, osobnosť, vytrvalosť, pohlavie a i., ktoré však nemuseli viesť k nerovnosti (angl. inequality). Tieto rozdiely boli prítomné aj v komunitách s egalitárnou ekonomikou (angl. egalitarian economy) pre ktoré je charakteristický rovnocenný prístup k zdrojom a potrave. Keďže aj na základe empirie vnímame existenciu prirodzených nerovností medzi členmi society a túto aplikujeme aj na pravekú, konkrétne už i paleolitickú spoločnosť, autor upozorňuje, že nie všetky spoločnosti majú permanentné formy inštitucionalizovanej nerovnosti okrem prirodzených limitov veku a pohlavia. Napríklad pohlavie (angl. sex) sa stáva podľa neho kategóriu nerovnosti až vtedy, keď členovia komunity dávajú kontinuálne väčšiu hodnotu jednému pohlaviu a uprednostňujú ho na základe konkrétnych vlastností – sily a ďalších schopností v kultúrnom a sociálnom význame (Ames 2009, 487n). Viacerí autori (Siklósi 2004, 52, tamže ďalšia literatúra) neprijímajú konštrukt čistej sociálnej rovnosti (angl. social equality) a v každej komunite počítajú so sociálnymi rozdielmi. Boli teda paleolitické komunity egalitárne a/alebo sa v nich formovali sociálne nerovnosti?

Dôležitý pohľad k téme prinášajú antropologické štúdie i výskum psychológie správania sa ľudí. Súčasný poznatky indikujú, že sociálna stratifikácia je u ľudí založená v zásade na dominancii (donucovacej vlastnosti založenej na sile a zastrasovaní) a prestíži (presvedčivej vlastnosti založenej na schopnostiach a znalostiach). Ako už bolo vyššie uvedené, jednoznačne väčšiu stabilitu prináša hierarchizácia society na základe prestíže, ktorá vytvára vzájomne prospešné výsledky (Cheng 2020, 238). Do diskusie vstupujú antropológovia s pohľadom na lovecko-zberačské komunity na základe antropologicko-etnografického výskumu. Výskum M. Dybleho et al. (2015) naznačuje, že paleolitickí muži a ženy mali často rovnaký vplyv v rámci svojich skupín a hovoria o väčšej genderovej rovnosti. Predpokladajú, že obe pohlavia mali najmä v reprodukčnom veku rovnaké rozhodovacie práva pri výbere členov komunity, čo bolo veľmi prospešné najmä z dôvodu udržiavania väčšej sociálnej siete a menej častých užších (pokrvných) príbuzenských

vzťahov. Tým si aj menšie skupiny udržiavali väčšiu genetickú rozmanitosť, a zároveň lepšie zdieľali a šírili ďalej poznatky a inovácie, čo mohlo byť kľúčové v ľudskej evolučnej histórii. Autori predpokladajú, že paleolitické komunity boli tvorené takým počtom členov, ktorý umožňoval určitý stupeň delby práce, ochrany, a zabezpečoval dôležité exogamné reprodukčné vzorce.

Správanie sa väčšej skupiny ľudí smeruje prirodzene ku konfliktom, vzájomnej súťaživosti o zdroje a ďalšie, ale rovnako vyvoláva aj nutnosť spolupracovať, čo bolo pre menšie komunity lovcov kľúčovejšie. Preto musíme počítať s existenciou individuálneho statusu prestíže príslušníka (príslušníkov) komunity, čo bolo jej určujúcim faktorom prežitia pre všetkých. Ako už bolo vyššie uvedené, organizačné alebo iné role so zodpovednou funkciou (napr. ochrana rodu) mohli mať osoby (osoba) na základe prestíže, teda voľby členov, a nemala byť trvalým atribútom.

Do tohto vzorca dobre zapadá aj interpretácia lokalít typu Göbekli Tepe v juhovýchodnom Turecku, ktoré potvrdzujú sociálnu kohéziu pri účasti veľkého počtu lovcov-zberačov či už na stavbe kamenných architektúr alebo na ďalších aktivitách, ktoré boli výsledkom úspešnej organizácie viacerých epi-paleolitických a včasnoneolitických komunit (napr. *Beneš 2018*, 157nn; *Dietrich et al. 2012*, 689n), ktoré realizovali za účelmi prospešnými pre celú (ich známu) spoločnosť.

Otázka marginalizácie, jej príčin a foriem v paleolitickej spoločnosti zostáva síce otvorená, a aj keď archeologické nálezové situácie z obdobia paleolitu poskytujú značne obmedzené dáta, súčasné zistenia nekorelujú s predstavami o existencii sociálne nadradených ako aj vylúčených osôb. Predpokladáme, že prirodzené rozdiely, ktoré antropológovia medzi skupinami (rodinami) na základe príbuzenstva a rodinných vzťahov (horizontálne členenie komunit) pripúšťajú, nepredstavovali dôvody k vylúčeniu, ale patrili k pozitívnym a prospešným elementom. Tento predpoklad podporuje taktiež stav výskumu v pohrebnom ríte. V databázach paleolitických hrobov evidujeme v primeranom pomere pozostatky všetkých pohlaví, mužov, žien a detí, pričom tento trend pokračuje aj na pohrebiskách lovcov-zberačov z včasného holocénu. Napríklad na dolnodunajských lokalitách Lepenski Vir a Vlasac autori (*Borić – Stefanović 2004*) v súčasnosti interpretujú pohrebné situácie ako dôkaz sociálnej kohézie voči ženám a deťom v týchto komunitách.

V egalitárskej societe bola dôležitou konvenciou rovnakého prístupu k potrave, prostriedkom alebo k dosiahnutiu pozície prestíže (alebo dominancii). Nemala byť permanentnou vlastnosťou jednej osoby, alebo jej rodu a zároveň mohla byť volená či prenášaná podľa okolností. Za dôležité a dobre hodnotené v tomto type spoločnosti sa považuje reciprocita a veľkorysosť, a existencia pomerne silného tlaku proti akumulácii predmetov či majetku (*Ames 2009*, 489), čo koreluje so spôsobom života mobilnej loveckej populácie.

Teoretické štúdie poukazujú na skutočnosť, že práve neolitizácia a schopnosť vytvoriť nadprodukt spôsobila rôznu dostupnosť k zdrojom, nerovnosť medzi mužmi a ženami, a teda vyústila do sociálnej diferenciacie spoločnosti. Sprievodným znakom bola užšia pracovná špecializácia a väčšia rozmanitosť spoločenských rolí. Podľa C. Renfrewa (*2009*, 175) boli pri zmene ekonomiky určujúcimi zvýšená produkcia výrobkov, zhromažďovanie zásob (nadprodukt), ale i väčší počet členov komunity, čo spôsobilo asymetrické vzťahy vyvolané nevyváženou reciprocitou a osobnými záujmami.

K. Ames (*2009*, 489) považuje ne-egalitársku, teda rozvrstvenú spoločnosť za takú, v ktorej existuje rozdielny prístup k prestížnym pozíciám. Tieto majú byť trvalé. Človek ju môže dosiahnuť nejakým úsilím alebo ju môže nadobudnúť napríklad narodením, teda zdedením.

Ako bola spoločnosť na začiatku holocénu organizovaná a ako boli formované sociálne nerovnosti? Relevantnú argumentáciu v prospech pokračovania egalitárnej organizácie aj u prvých roľníkov priniesla A. Coudart (*2015*), a to na základe štandardizácie rozmerov a vnútorného vybavenia dlhých domov kultúry s lineárnou keramikou, aj keď nepracuje s konceptom „čistej“ rovnostárskej spoločnosti. V komunitách najstaršej stredoeurópskej neolitickej kultúry nevyklučuje existenciu nerovností v statuse osôb, ale považuje za dôležité, že každá sociálna entita (skupina osôb, rodina alebo rodová línia) sa aj vďaka prítomnosti vzájomných rozdielov podieľala (na egalitárnom princípe) na udržiavaní a reprodukcii spoločnosti. Na čele komunity stála osoba, ktorá vykonávala službu v prospech ostatných. Podľa nej podmienkou funkčnosti takejto spoločnosti bola jej horizontálna „hierarchizácia“ (porovnaj *Bickle 2019*, 11n). Podľa A. Coudart (*2015*, 317n) až tieto rozdiely prítomné v populácii kultúry s lineárnou keramikou v 6. tisícročí BC formovali skutočné nerovnosti a vertikálne sociálne stratifikácie nasledujúcich úsekov neolitu

a eneolitu.

Je dôležité uviesť, že tieto výsledky sa zhodujú s väčšinovou predstavou organizácie staroneolitickej spoločnosti založenej na rodových vzťahoch, na ktorej čele môže stáť osoba s nadobudnutým (vedúci aktivít, angl. big man – veľká osoba, starešina), ale i zdedeným postavením (náčelník) (napr. *Květina 2004*, 387), ich autorita však bola limitovaná a rozloženie spoločnosti zaručovalo viac menej rovnaký prístup k zdrojom a možnostiam. Pri otázke sociálnej marginalizácie a identifikovaní potenciálne vylúčených osôb môžeme pri tejto koncepcii opäť vychádzať zo vzorca horizontálnych rodových štruktúr a spoznania reálnych práv a možností prislúchajúcich konkrétnemu pohlaviu (žena) alebo vekovej skupine (dieťa). Obe skupiny patria z pohľadu paleodemografie nie len v starom neolite, ale celom praveku, k tým „chýbajúcim“, pričom detská úmrtnosť mohla dosahovať minimálne 30 % (viac *Vělová 2018*, 68n).

4. Počiatky sociálnej nerovnosti

Z kultúrno-antropologického pohľadu majú osoby v spoločnostiach s vertikálnou sociálnou hierarchizáciou rôzne podmienky prístupu k zdrojom a prestíži, ktoré sa stávajú dedičné a zároveň ovplyvňujú kvalitu ich života či prežitia. S tým súvisel aj počiatok rodovej nerovnosti. K. Ames (*2009*, 489n) rozlišuje dve formy tejto sociálnej organizácie. V rozvrstvenej (angl. rank) societe majú osoby síce rôzny dosah na prestíž, ale rovnaké možnosti prístupu k základným zdrojom. V stratifikovanej (angl. stratified) spoločnosti je rôzny prístup k obojm kategóriám, pričom tí v najvyššej vrstve majú prisúdenú organizačnú moc a ostatné výhody. Naopak príslušnosť v nižších vrstvách sa môže odraziť na zdravotnom stave, výžive a tým i dĺžke ich života.

Formujú sa sociálne rozdiely v európskej populácii s existenciou potravinového nadproduktu, teda v čase neolitizácie vo včasnoholocénnom období? Do výskumu sociálnych vzťahov významne zasahuje analýza bioarcheologického materiálu v kontexte priestorových vzťahov. Pred vyše desaťročím priniesol významné výsledky a interpretácie interdisciplinárny výskum sídlisk kultúry s lineárnou keramikou v Nemecku, ktorý pre európsky neolit pevne ukotvil pojem „neolithic gardening“. Napríklad vo Vaihingen an der Enz (Baden-Württemberg) bol na základe archeobotanických analýz a distribúcie rastlinných makrozvyškov identifikovaný vzťah medzi skupinami domov (klanmi/rodmi) a konkrétnymi poľami (záhradami). Pozemky jednotlivých rodov sa vyznačovali rôznou kvalitou, resp. úrodnosťou a tie menej úrodné ležali vo väčšej vzdialenosti od sídliska (*Bogaard et al. 2011*, fig. 4, 401nn). Situácia indikuje existenciu sociálnych vzťahov, možno i vlastníckych práv a tým i štatút dedičnosti v starom neolite. Na základe čoho, akých zásluh alebo udalostí boli „domom“ pridelené úrodné alebo najmenej úrodné polia? Môžeme hovoriť o sociálnej nerovnosti, príp. o marginalizácii niektorých skupín na začiatku neolitu? Autori (*Bogaard et al. 2011*, 413n) predpokladajú, že kľúčovú úlohu rodovej identity a tým aj sociálneho postavenia zohrávala pôda a chov zvierat, ktoré predstavovali komoditu v sociálnych vzťahoch neolitických komunit, ku ktorej nemali všetci jej členovia rovnaký prístup. Uvažujú, že lepšie možnosti mohli „znevýhodnení“ získať opustením domovského sídliska a založením nového alebo získaním vlastného pozemku v inej lokalite. Podľa tejto interpretácie boli vo výhode tí, ktorí prišli na lokalitu ako prví a sídlisko založili. Jednotlivci alebo rodiny nasledujúce po nich už nemali tak výhodnú pozíciu a z dôvodu pridelenia pôdy nižšej kvality mohli nadobudnúť aj nižší status, z čoho mohli vyplývať ďalšie nevýhody v reálnom živote. Tieto predstavy úzko súvisia s reálnym priebehom neolitizácie a formovaním majetkovo-sociálnych súvislostí od jej počiatkov.

Dáta a interpretácie života populácie kultúry s lineárnou keramikou prehĺbil nasledujúci výskum, ktorý ponúka ďalšie zaujímavé vysvetlenia a hypotézy aj v otázke sociálnych vzťahov v populácii stredoeurópskych najstarších poľnohospodárov. Výskum (napr. *Bentley et al. 2012*) sa v poslednom desaťročí významne zamerával na analýzu antropologického a archeozoologického materiálu a koreláciu hodnôt izotopu stroncia $^{87}\text{Sr}/^{86}\text{Sr}$ v pôde a archeovzoroch (zuby), ktoré indikujú migráciu konkrétneho jedinca medzi oblasťami s rôznym pôdnym zložením (napr. spraš a menej úrodné pôdy vrchoviny). Napríklad na sídlisku vo Vaihingen an der Enz sa ukázalo, že jedinci z neolitickej priekopy majú výrazne viac „nelokálne“ hodnoty, teda časť života prežili v prostredí mimo spraší v porovnaní s tými, ktorí boli pochovaní v areáli osady (podľa *Bogaard et al. 2011*, 399n, a ďalšia literatúra). Pôvodnú interpretáciu, že išlo o susedných mezolitických obyvateľov, ktorí žili vo vyšších polohách a boli neolitikmi zabití či obetovaní

(ako nepriatelia, alebo „cudzinci“?) narúšajú dáta z ďalších pohrebísk. Kolektív autorov (*Bentley et al. 2012, 9328nn*) pri sledovaní hodnôt stroncia a jeho percentuálnej variability v skeletoch mužov a žien z vybraných pohrebísk kultúry s lineárnou keramikou prišiel k niekoľkým záverom. Muži pochovaní s kamennými nástrojmi (sekerky, klíny), považovanými za symbol vyššieho sociálneho statusu, vyrastali častejšie na sprašovom území, ktoré je typické pre známe sídliská LnK. Muži, ktorí nemali „bohatú“ výbavu v podobe kamenného nástroja mali väčšiu variabilitu v pomeroch stroncia a teda vyrastali v rôznom type územia, kde spraš nemusela byť natoľko zastúpená. Ženy mali vo všeobecnosti väčšiu variabilitu stroncia, čo naznačuje, že vyrastali v menej úrodných nesprašových oblastiach, resp. častejšie menili miesto, kde žili.

Tieto výsledky sa opakovali na lokalitách z celého obdobia existencie kultúry s lineárnou keramikou (*Bentley et al. 2012, Fig. 1*). Vykresľuje sa o niečo odlišný obraz o vzťahoch a organizácii society v polovici 6. tisícročia BC, kedy bolo dôležitou komoditou vlastníctvo úrodnej pôdy s atribútom dedičstva. Pracuje sa s interpretáciou, že synovia domácich farmárov mali z dôvodu dedenia prístup k bonitnej pôde, ktorá bola situovaná čo najbližšie k rodovému domu. Autori naznačujú, že rôzny prístup k zdrojom a pôde je možné vysledovať späť až do počiatkov neolitu, kedy sa spoločnosť zdá navonok uniformná najmä v materiálnej kultúre, na rozdiel od mladších postlineárnych období (viac *Bentley et al. 2012, 9329*). Analýzy stroncia a starej aDNA zároveň potvrdzujú patrilokálne tradície (podľa *Bickle 2019, 1, 13*). Časť mužov využívala svoj majetok a v priebehu života sa nest'ahovala, oproti inej skupine mužov, ktorí sa rovnako ako časť populácie žien pochovaných na pohrebisku prist'ahovala z iných oblastí. V prípade žien zrejme z dôvodu vydaja. Do debaty s ďalšími argumentami vstupuje v kontexte témy migrácie a mobility, ako dôležitej súčasť života neolitikov D. Hofmann (2020), ktorá kriticky prehodnocuje doterajšie závery. Upriamuje pozornosť na migráciu jednotlivcov, resp. malých skupín, ktorá mohla fungovať ako ďalší spôsob získania statusu. Vlastníctvo pôdy nepovažuje za jediný pevný základ a zdroj prestíže v sociálnej štruktúre. No podľa autorky nemáme k dispozícii také dáta, vďaka ktorým by sme mohli konkrétnejšie identifikovať vzťahy medzi migráciou, statusom a hierarchizáciou v spoločnosti lineárnej keramiky.

Jednou z mnohých otvorených otázok ostáva sociálna identita osôb z priekop neolitických sídlisk a z hrobov s kvalitatívne chudobnejšou výbavou, ktoré niesli fyziologické znaky migrujúcich osôb. Išlo o sociálne marginalizované skupiny z dôvodu nižšieho sociálneho statusu, teda že nededili pôdu alebo nevedeli získať dostatočný potravinový výnos, ktorý by uživil členov rodiny? Na základe akých noriem alebo udalosti bol na nich aplikovaný rozdielny pohrebný rituál?

Na otázku formovania sociálnych rozdielov v súvislosti s hodnotou majetku, príslušnosťou k rodu (dedičstvo) a zrejme i kvalitou života výskum odpovedá v prospech ich počiatkov najneskôr v čase neolitizácie. Toto tvrdenie je podporené viac kultúrno-antropologickým a prírodovedným prístupom, ako tradičnými archeologickými metódami.

Väčšina autorov (*Coudart 2015, Siklosi 2013, tamže literatúra*) sa zhoduje na tom, že (až) v post-lineárnom období, teda od 5. tisícročia BC, odzrkadľuje ako pohrebný rítus, tak i variabilita architektúry a monumentálna architektúra zvýšenie sociálnej diferenciacie. Z analýz trojrozmerného archeologického materiálu a ich priestorových korelácií vyplýva, že v strednej Európe je napríklad v čase lengyelskej kultúry zreteľnejšia pohlavná diferenciacia identifikovaná na základe variability pohrebných zvykov. Analýza P. Demjána (2015, 371nn, tam ďalšia literatúra) na základe sídliska vo Svodíne (okr. Nové Zámky) dokumentuje, že na základe variability pohrebných zvykov a prvkov hrobového inventára je možné identifikovať priestorové skupiny hrobov a ich príslušnosť ku konkrétnemu obytnému areálu. Situácia poukazuje na horizontálne a zrejme i vertikálne sociálne rozdiely, kde mohli mať významnejší status starší muži a mladšie ženy alebo príslušníci konkrétnych priestorových skupín (t. j. rodov, či domácností). Zaujímavú analýzu aktuálnych poznatkov z oblasti centrálného Balkánu v čase kultúry Vinča ponúka M. Porčić (2012), ktorý odmieta tvrdenia o existencii sociálne zložitých vzťahov v (mlado)-neskoroneolitických spoločnostiach, ktoré musia byť podmienené faktorom veľkosti populácie, ekonomickou intenzifikáciou a výraznou remeselnou špecializáciou. Hodnotí, že v sledovanom období môžeme identifikovať najmä rozdiely v horizontálnej hierarchii, ale ešte nie je možné hovoriť o inštitucionalizovaní vertikálnej stratigrafie.

K týmto procesom malo zrejme dochádzať v priebehu druhej polovice 5. tisícročia a neskôr, kedy sa podľa C. Renfrewa (2009, 175n), začal kumulovať hodnotný majetok vo forme komodít z kovu (meď, zlato, elektrón) v rukách jednotlivcov, ktorí dosahovali aj na organizačnú moc a zároveň svoje postavenie vystavovali na obdiv (rituály, pohrebný rítus). Taktiež môžeme konštatovať, že v tomto období evidujeme z pohľadu pohrebného rítu

všeobecne väčšiu pohlavnú (gendrovú) diferenciáciu. Ale ani v strednej, ani juhovýchodnej Európe zatiaľ nepoznáme hroby jednotlivcov, ktorí by boli pochovaní mimo rodového pohrebiska (Šuteková 2005, 331) a naznačovali by tým nadradenú pozíciu z pohľadu vertikálnej stratigrafie. Takéto prípady poznáme až v neskorších úsekoch eneolitu v závere 3. tisícročia BC (napríklad *Gardelková-Vrtelová 2014*, 6nn, 35nn). Ďalšia diskusia o téme v postlineárnom období, v súvislosti so socio-kultúrnym pozadím života minulých populácií už nie je súčasťou predloženého príspevku (Mellnerová Šuteková, *in prep.*).

5. Diskusia

Vyššie uvedené príklady upriamujú pozornosť na nové metodické a metodologické prístupy v štúdiu minulých populácií, ktoré majú čo ponúknuť aj v problematike sociálnych vzťahov a hierarchizácie spoločnosti. Centrom pozornosti bolo otázka počiatkov sociálnych nerovností, a horizontálne členenie spoločnosti. Prirodzenou súčasťou každej society sú vrodene a získané či nadobudnuté rozdiely jej členov, ktoré mohli byť dôvodom na ich vylúčenie. Dôležitým faktorom je vzájomné sociálne správanie odzrkadľujúce sa v možnostiach prístupu k zdrojom, potravinám a iným benefítom. S tým súvisí i identifikovanie sociálnej pohlavnej/gendrovej diferenciácie, ktorá mohla byť tou prvou platformou vedúcou k marginalizácii jednotlivcov alebo skupín. V rámci súčasného stavu sa nám javí paleolitická spoločnosť lovcov a zberačov viac rovnostárska, kde je viditeľná snaha existujúce rozdiely znižovať, čo mohlo byť podmienené inštinktom prežitia. Zachované pohreby dokonca potvrdzujú prejavy starostlivosti o zranených a chorých, ktorí boli riadne pochovaní „in humus“.

Hypotéza o formovaní počiatkov sociálnych rozdielov v prepojení s existenciou potravinového nadproduktu v čase neolitizácie nás posúva do patrilocálnej (napr. Beneš 2018, 226, tamže ďalšia literatúra) a zároveň patriarchálnej neolitickej spoločnosti (k diskusii z kultúrno-etnografického hľadiska pozri Remišová Věšínová 2017, 56nn), ktorej výskum je z archeologického pohľadu neoddeliteľnou súčasťou pohrebného rítu. V stredoeurópskom neolite nie sú rozdiely medzi mužmi a ženami v sprievodných kategóriách evidovaných pohrebných rituálov až také výrazné, aj keď hroby mužov môžeme považovať za viac normatívnejšie (k diskusii Bickle 2019, 10), no nemožno opomenúť fenomén tzv. chýbajúcich žien v praveku, ktorá je z pohľadu paleodemografie detekovaná kontinuálne.

Nakoľko detailnejšia syntéza sledovanej problematiky v kontexte pohrebných rituálov nie je primárnym cieľom tohto príspevku, poukazujem len na niektoré doteraz nespomenuté súvislosti, ktoré prináša aj v súčasnosti bohatá vedecká literatúra. Je dôležité uviesť, že pri vyhodnocovaní sociálneho statusu, hierarchizácie spoločnosti a identifikácie marginalizovaných skupín na základe pohrebného rítu stojíme pred zásadnou otázkou, či pohrebný rítus a s ním spojené rituály reflektujú vzťahy a identitu živej populácie alebo ide už o transformovaný obraz a prejav ideológie society (pozri viac napr. Blaszczyk 2013, 349n). Rozdiel v prístupe týchto dvoch paradigiem je kľúčový, hoc by sa vďaka rôznym i metodickým prístupom mohli dopĺňať. Rovnako fundamentálnou otázkou pre archeologické interpretácie je, či v populáciách, ktoré archeologicky označujeme za kultúrne príbuzné (rovnaká archeologická kultúra), existujú spoločné normy správania sa?

S tým súvisí i zdefinovanie vedeckých hypotéz pri štúdiu sociálnej štruktúry pravekej spoločnosti z pohľadu archeologickej metodológie. K tým hlavným patria:

- Pohrebný rítus reflektuje sociálne vzťahy živej populácie.
- V populáciách (kultúrno-materiálovo príbuzných) existujú rovnaké normy správania sa, komunikácie a pohrebného rítu.
- Pochovávanie zosnulých na pohrebiskách patrí k jedinému regulárnemu spôsobu a je normou pre spoločnosť.
- V skupinách minulých populácií existuje niekoľko regulárnych spôsobov nakladania so zomrelými osobami v jednom čase.
- Na základe vonkajších znakov je možné identifikovať (sociálne) rozdiely medzi jednotlivcami (muž, žena) či skupinami.

Z obdobia neolitu sa ľudské skelety nachádzajú v rôznych nálezových situáciách, ako napr. v sídliskových jamách, v priekopách erdwerkov, rondelov, studniach a ďalších známych kontextoch. Odhalenie reálnej interpretácie závisí od správnej argumentačnej schémy a výskumnej metódy, ktorá by mohla potvrdiť alebo vyvrátiť, či môže ísť o marginalizovaných alebo inak diskriminovaných ľudí, resp. členov spoločnosti, ktorí neboli pochovaní podľa normy. Problematike tzv. *Sonderbestattung* (*deviant burial*, novšie napríklad *Veit 2013*) alebo zvláštnych pohrebov sú venované stovky štúdií a prác. Tieto neregulárne pohreby môžu súvisieť s rôznymi rolami, aktivitami a udalosťami v živote a v čase smrti, ktorá môže (sociálne) zmeniť spôsob pochovávaní. Je nutné hľadať prepojenie medzi sociálnym vylúčením v súvislosti so statusom, vekom, pohlavím, zdravotným stavom alebo príčinou smrti a pohrebným rituálom mimo normu. Dôležitú úlohu v tomto výskume majú dáta z bioarcheologického, resp. osteologického materiálu, ktoré by mali detekovať zdravotný stav, pôvod, životné podmienky a nakoniec i príčinu smrti jedinca. Tieto údaje by mali byť nápomocné pri interpretácii dôvodov vedúcich k týmto abnormálnym pohrebným postupom (napr. aj postihnutie, choroba atď.).

6. Metóda výskumu

V súčasnosti využívané metódy výskumu a analýzy archeologického a bioarcheologického materiálu nechávajú dúfať, že dáta poznateľne doplnia existujúcu argumentáciu, vďaka ktorej sa priblížime k poznaniu správania sa, pravidiel a sociálnych vzťahov v minulosti. Pritom je nutné prepájať a dopĺňať dáta zo všetkých oblastí výskumu, od archeologickej analýzy pohrebného ritu, fyzicko-antropologický výskum kostrových pozostatkov, analýzu sídelnej štruktúry a dynamiku v sídelných stratégiách, výskum medzilidskej komunikácie až po koreláciu s etnografickými pozorovaniami. Za základné ciele výskumu považujem:

- Teoretický výskum pohrebného ritu vo vzťahu k normám živej súčasnej populácie.
- Teoretický výskum metódami behaviorálnej antropológie a ekológie.
- Analýza artefaktov a ekofaktov a identifikácia ich priestorových vzťahov (sídliskové i pohrebné areály).
- Analýza antropologického materiálu, najmä heuristika dát súvisiacich so spôsobom života (stresové faktory) a stravou (diéta, podvýživa).
- Identifikácia časového faktora (zmeny v čase), konkrétnych udalostí alebo opakujúcich sa aktivít, t. j. či išlo o dlhodobý prejav (napr. zdedený status a s tým súvisiacu diétu), alebo náhlu udalosť, ktorá mohla viesť k marginalizácii (choroba).

7. Záver

Interpretácia správania sa minulých populácií pozostáva z niekoľkých vzájomne prepojených rovín. Za kľúčové v tejto téme považujem definovanie výskumných metód a cieľov, na základe ktorých je možné sociálne vzťahy v archeologických prameňoch detekovať. Je dôležité prepájať dáta zo všetkých oblastí výskumu, a zároveň sa vyhýbať zjednodušenej empirii, vďaka čomu sa môže téma dostať z ešte stále marginalizovanej pozície v súčasnom archeologickom výskume.

Hlavnými okruhmi otázok v problematike štúdia sociálnej marginalizácie sú:

- Kedy sa formujú sociálne rozdiely a nerovnosti v pravekej spoločnosti?
- Ktoré kategórie archeologického prameňa indikujú sociálny status členov pravekej komunity?
- Na základe čoho nadobúdajú jedinci/skupina sociálny status? Ide o nemennú kategóriu?
- Aké faktory ovplyvňujú stratu sociálneho statusu u jednotlivca/skupiny v praveku?
- Aké sú formy a príčiny sociálneho vylúčenia (marginalizácie) v pravekej komunite?

Novú kvalitu dát v problematike sociálnych vzťahov a hierarchizácie prináša výskum sídlisk a priestorové vzťahy rôznych kategórií nálezov a dát. Získavame nový obraz o reláciách a organizácii society v čase formovania neolitu, kedy bolo relevantnou komoditou vlastníctvo úrodnej pôdy s atribútom dedičstva. Dôležitejšími ako gendrové alebo

prirodzené rozdiely medzi mužmi a ženami, prípadne vekovými kategóriami sa stáva príslušnosť k rodine, teda príbuzenský vzťah, ktorý bol určujúci pre sociálne postavenie jednotlivca v spoločnosti. V téme sociálnej marginalizácie alebo exklúzie osôb by mal byť výskum zameraný na niekoľko problémov. Pomocou metód behaviorálnej antropológie a paleopsychológie človeka by sa mali zdefinovať situácie, ktoré môžu viesť k marginalizácii, vylúčeniu alebo neprijatiu jedincov/skupín, určiť možné ekonomicko-kultúrne faktory, ktoré sú špecifické tak z chronologického ako i priestorového hľadiska a až následne ich porovnávať s etnografickými poznatkami a hypotézami výskumu pohrebného rítu.

Podľa môjho názoru je nutné hľadať vzťah medzi sociálnym vylúčením a normou na základe veku, pohlavia, reálneho sociálneho postavenia, zdravotného stavu. Dôležitú kvalitu prináša výskum bioarcheologického materiálu, ktorý by mal detekovať pôvod, životný štýl, stresové faktory a nakoniec i príčinu smrti jedinca.

Poznámka: Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-14-0550 a projektom VEGA č. 1/0100/19.

Bibliografia

- Ames, K. M. 2009:* The Archaeology of Rank. In: Bentley, R. A. et al. (eds): Handbook of Archaeological Theories. Altamira Press, 487–514.
- Beneš, J. 2018:* Počátky zemědělství ve Starém světě. Pohled paleoekologie a environmentální archeologie. České Budějovice.
- Bentley, R. A. et al. 2012:* Community differentiation and kinship among Europe's first farmers. Proceedings of the National Academy of Sciences, vol. 109, no. 24 (June), 9326–9330.
- Bickle, P. 2019:* Thinking Gender Differently: New Approaches to Identity Difference in the Central European Neolithic. Cambridge Archaeological Journal, 1–18. doi:10.1017/S0959774319000453
- Binford, L. R. 1962:* Archaeology as anthropology. American Antiquity 28, 217–225.
- Blaszczyk, D. 2013:* Changing archaeological paradigms and the interpretation of cemeteries. *Analecta archaeologica Ressoviensia* 8, 341–352.
- Bogaard, A. et al. 2011:* Towards a social geography of cultivation and plant use in an early farming community: Vaihingen an der Enz, south-west Germany. *Antiquity* 85 (June), 395–416.
- Borić, D. – Stefanović, S. 2004:* Birth and death: Infant burials from Vlasac and Lepenski Vir. *Antiquity* 78 (301), 526–546.
- Coudart, A. 2015:* The Bandkeramik longhouses. A Material, Social and Mental Metaphor for Small-Scale Sedentary Societies. In: Fowler, Ch. et al. (eds): The Oxford Handbook of Neolithic Europe. Oxford University Press, 309–325.
- Demján, P. 2015:* Evidence of social structure of a Neolithic community in Svodín, Southwest Slovakia. *Anthropologie* 53/3, 363–373.
- Dietrich, O. et al. 2012:* The role of cult and feasting in the emergence of Neolithic communities. New evidence from

- Göbekli Tepe, south-eastern Turkey. *Antiquity* 86, 674–695.
- Dyble, M. *et al.* 2015: Sex equality can explain the unique social structure of hunter-gatherer bands. *Science*, 15 May 2015, Vol. 348, Issue 6236, 796–798.
- Gardelková-Vrtelová, A. 2014: Sociální struktura na pohřebištích v závěru eneolitu a starší doby bronzové v oblasti Moravy a jihozápadního Slovenska. *Študijné Zvesti AÚ SAV* 55, 5–68.
- Hofmann, D. 2020: Not going anywhere? Migration as a social practice in the early Neolithic Linearbandkeramik. *Quaternary International*, in press. <https://doi.org/10.1016/j.quaint.2020.04.002>
- Cheng, J. T. 2020: Cheng Dominance, prestige, and the role of leveling in human social hierarchy and equality. *Current Opinion in Psychology* 2020, 33, 238–244.
- Krekovič, E. 2005: Pohrebisková sociológia. *Študijné Zvesti AÚ SAV* 37, 9–12.
- Krekovič, E. 2018: Archaeology, Prehistory, History. *Musaica archaeologica*, roč. 3, č. 1, 2018, 7–11.
- Květina, P. 2004: Mocní muži a sociální identita jednotlivců – prostorová analýza pohřebiště LnK ve Vedrovicích. *Archeologické rozhledy* 56 (2), 383–392.
- Mareš, P. 2000: Chudoba, marginalizace, sociální vyloučení. *Sociologický časopis*, roč. 36, č. 3, 285–297.
- Mellnerová Šuteková, J. *in prep.*: Sociálne vzťahy a hierarchizácia pravekej spoločnosti v 5. a 4. tisícročí BC v strednej Európe.
- Pišútň, T. 2019: Úvod do evolučnej archeológie. *Musaica archaeologica* 4-1, 7–24.
- Porčić, M. 2012: Social complexity and inequality in the Late Neolithic of the Central Balkan: reviewing the evidence. *Documenta Praehistorica XXXIX*, 167–183.
- Remišová Věšínová, K. 2017: Gender a pravěká společnost. Praha.
- Renfrew, C. 2009: Prehistória. Formovanie ľudskej mysle (slovenský preklad originálu z roku 2007). Bratislava.
- Siklosi, Zs. 2004: Prestige goods in the Neolithic of the Carpathian Basin. Material manifestations of social differentiation. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 55, 1–62.
- Siklosi, Zs. 2013: Traces of Social Inequality and Ritual in the Late Neolithic of the Great Hungarian Plain. In: Anders, A. – Kulcsar, G. (Eds.): Moments in Time. Papers Presented to Pal Raczky on His 60th Birthday. Budapest, 421–436.
- Šuteková, J. 2005: Špecifika pohrebného rítu v eneolite (so zreteľom na pohrebiská v oblasti Karpatskej kotliny). In: Cheben, I. – Kuzma, I. (ed.): Otázky neolitu a eneolitu našich krajín – Skalica 2004, Nitra 2005, 321–334.
- Veit, U. 2013: 'Sonderbestattungen'. Vorüberlegungen zu einem integrierten Ansatz ihrer Erforschung In: Müller-Scheeßel, N. (Hrsg.): Irreguläre Bestattungen in der Urgeschichte: Norm, Ritual, Strafe ...? Akten der Internationalen Tagung in Frankfurt a. M. vom 3. bis 5. Februar 2012). Römisch-Germanische Kommission des DAI: Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte 19. Bonn: Habelt 2013, 11–24.

Vélová, L. 2018: Úvod do „archeologie dětství“. *Acta Musei Nationalis Pragae, Historia* 72, 1-2, 62–77.

Summary

This theoretical study focuses on the origins of social inequalities in Europe's Early Prehistory, in time of hunters and gatherers and the earliest farmers. The theme is inspired by the ongoing discussion on social inequalities in prehistoric and historical times, their evidence in archaeological sources and the existence of marginalized groups in the past. The author aims to outline the theoretical recourse of research, current hypotheses and opinions of researchers. The author uses selected examples to point out the results of scientific research, which offer interpretations of social relations in early prehistoric communities and discusses the possibilities of identifying marginalized members of society. The aim of the paper is not a detailed analysis of the topic or data set, but to point out the current situation in this theme, mainly in Central Europe and also among Slovak researchers. In addition to theoretical research into the behavior of past human populations, human behavioral ecology and paleopsychology are important parts of research. The relevant position has a comprehensive research of the archaeological source, their finding context and the relations of all available data (artifacts, ecofacts, proxy data, etc.). Another part of the research and discussion is the definitions of basic categories and terms associated with social status, social rank (see *Krekovič 2005*, 9) and social role, further prestige and dominance (based on studies of *Ames 2009* and *Siklósi 2004*, 2012).

The socio-cultural evolution of the human population has led to the formation of social relations and identity. Were Paleolithic communities egalitarian and/or were social inequalities formed in them? Current knowledge indicates that social stratification in humans is based on dominance (coercive capacity based on strength and intimidation) and prestige (a convincing trait based on abilities and knowledge). The hierarchization of society based on prestige, which produces mutually beneficial results, seems to bring greater stability (*Cheng 2020*, 238). Anthropological-ethnographic research of M. Dyble et al. (2015) suggest that Paleolithic men and women have often had the same influence within their groups, assuming greater gender equality. Both sexes had the same decision-making rights in the selection of community members, especially at the reproductive age. This was very beneficial, especially because of maintaining a larger social network and less frequent closer (blood) kinship. Organizational or other roles with a responsible function (e.g. gender protection) could be played by persons on the basis of prestige, thus the election of members, and should not be a permanent attribute.

Theoretical works point to the fact that it was the Neolithic and the ability to make overproduction that caused different access to resources, inequality between men and women and resulted in the social differentiation. Related to this was a work specialization and a greater diversity of social roles.

According to C. Renfrew (2009, 175), increased production, accumulation of resources and more community members were a key factor in changing the economy. This has caused asymmetric relationships associated with unbalanced reciprocity and personal interests. How was early Holocen society organized and how were social inequalities formed?

A. Coudart (2015, 317n) argues in terms of egalitarian society of the first farmers based on the standardization of Linearbandkeramik long houses. She notes, that differences present in the population of LnK in the 6th millennium BC formed real inequalities and vertical social stratifications of the following periods of the Neolithic and Eneolithic. Research in social relations is significantly influenced by site Vaihingen an der Enz (Baden-Württemberg, *Bogaard et al. 2011*, fig. 4, 401nn), where the situation indicates the existence of social relations, possibly property rights and thus the status of legacy in the early Neolithic. Other important research (*Bentley et al. 2012*) focuses on analysis of anthropological and archaeozoological material and strontium isotope $87\text{Sr}/86\text{Sr}$. We have a slightly different picture of the relations and organization of society in the middle of the 6th millennium BC when the ownership of fertile land with the attribute of legacy was an important commodity.

The sons of home farmers had access to creditworthy land (garden) situated as close as possible to the family house. The authors suggest that different approaches to resources and land can be detected back to the beginnings of the Neolithic, when society seems uniform, especially in material culture and architecture, in contrast to younger

post-linear times (more *Bentley et al. 2012*, 9329). Strontium and ancient aDNA analyzes also confirm patrilocal traditions (after *Bickle 2019*, 1, 13). Some men used their property and did not move during their lives. Another group of men as well as part of the women (buried in the cemeteries) had moved from other regions. Women probably because of wedding. D. Hofmann (latest, 2020, *see another bibliography*) enters the debate with other arguments in the context of migration and mobility, as an important part of Neolithic life.

I consider it important to look for correlations between social exclusion and status, age, gender, health or cause of death and funeral rites out of the norm. An important role is played by data from the bioarchaeological, resp. osteological material, which should detect more factors in an individual's life, which help to interpret the cause of abnormal funeral effects (eg. disability, illness, etc.).

It is necessary to link and complement data from all research areas, from archaeological analysis of the funeral rites, physical-anthropological research of skeletal remains, analysis of settlement structure and dynamics in settlement strategies, research of human behavior up to the correlation with ethnographic observations.

I consider that the aims of the research are:

- Theoretical research of funeral rites in relation to the norms of the past population.
- Analysis of artifacts and ecofacts and identification of their spatial relationships (settlement and funeral areas).
- Analysis of anthropological material, especially heuristics of data related to lifestyle (stress factors) and food (diet, malnutrition).
- Identification of a time factor (changes over time), specific events or recurring activities: whether it was a long-term manifestation (e.g. inherited status and related diet) or a sudden event that could lead to marginalization (e.g. illness).

The main issues in the study of social marginalization are:

When are social differences and inequalities formed in prehistoric society? Which categories of archaeological source indicate the social status of members of the prehistoric community? On what basis do individuals/groups get a social status? Is it a fixed category? What factors influence the loss of social status of an individual/group in prehistory? What are the forms and causes of social exclusion (marginalization) in the prehistoric community?

The research of settlements and spatial relations of various categories of findings and data brings a new quality of data in the field of social relations and hierarchization. We gain a new picture of the relations and organization of society at the time of the formation of the Neolithic, when the relevant commodity was the ownership of fertile land with the attribute of legacy. More important than gender or natural differences between men and women, or age categories, is belonging to a family relationship that was decisive for the social status of the individual in society. In context of social marginalization or exclusion of people, research should focus on several issues. Methods of behavioral anthropology and human paleopsychology should define situations that may lead to marginalization, exclusion or non-acceptance of individuals/groups, identify possible economic and cultural factors that are specific from both a chronological and a spatial point of view. And then should be compared with ethnographic findings and hypotheses of funeral research. In my opinion, it is necessary to look for a relationship between social exclusion and age, gender, real social and health status. We obtain data with a high informative value from bioarchaeological material, which should detect the origin, lifestyle, stress factors and finally the cause of death of an individual.